

ВЖИВАННЯ ЗНИЖЕНОЇ ЛЕКСИКИ У МОВІ ДРУКОВАНИХ ЗАСОБІВ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА НОРМИ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ

Н. В. Линник

В статье рассматриваются характерные для современных средств массовой информации процессы, связанные с употреблением сниженной лексики в печатных изданиях и ее восприятием читателем. Кроме того, анализируется влияние сниженной лексики на литературные нормы украинского языка, их роль в формировании языка газеты.

Ключевые слова: средства массовой информации, сниженная лексика, жаргонизмы, арг, вульгаризмы, суржик, просторечие, нормы украинского литературного языка

У статті розглядаються характерні для сучасних засобів масової інформації процеси, пов'язані з вживанням зниженої лексики у друкованих виданнях та її сприйняттям читачем. Крім того, аналізується вплив зниженої лексики на літературні норми української мови, їх роль у формуванні мови газети.

Ключові слова: засоби масової інформації, знижена лексика, жаргонізми, арго, вульгаризми, суржик, просторіччя, норми української літературної мови

The characteristic for modern mass medias processes related to the use of the reduced vocabulary in printing editions and its perception by a reader are examined in the article. In addition, influencing of the reduced vocabulary on the literary norms of Ukrainian is analysed, role in forming of language of newspaper.

Key words: mass medias, reduced vocabulary, zhargonizmy, argo, vylgaryzmy, surzhyk, common speech, norms of literary Ukrainian

Демократизація суспільно-політичного життя, лібералізація соціально-економічних засад і моральних принципів у суспільстві, з одного боку, і розширення поля суспільного функціонування української мови, з другого боку, викликали з середини 1980-х рр. потужні зміни на всіх структурних рівнях, а також оновлення та урізноманітнення стилістичних засобів і норм української літературної мови. Ці процеси є досить показовими для мов постсоціалістичного періоду, пов'язані з демократизацією літературної мови (розширення кола її носіїв, обмеження „редакторського” втручання, активні пошуки свіжих виражально-зображальних засобів в мовах). Виникла конкуренція між засобами масової інформації для завоювання читачої та глядацької аудиторії, відбулось зменшення стильової відстані між усно-розмовною і книжково-писемною сферами її функціонування [5, с. 33].

Лібералізація норм української літературної мови, що має прояв у ослабленні і розмиванні певних стильових і стилістичних обмежень, збільшення варіативності мовних одиниць і слововживання в цілому, розхитування мовностилістичних і правописних норм, масовий і неконтрольований потік зниженої лексики може приводити до деструктивних для літературної мови наслідків.

Цю проблему на сучасному мовному тлі розглядали провідні українські дослідники і мовознавці: О. Пономарів, С. Семчинський, Г. Яцимирська, О. Сербенська, І. Стецула, Б. Ажнюк, І. Смаль-Стоцький, В. Дончик, О. Тараненко, Л. Масенко, а також російські вчені: О. Бондалетов, Г. Солганік, М. Мамардашвілі, В. Костомаров, І. Лисаков, О. Какоріна та багато інших.

Погляди дослідників слов'янських мов щодо демократизації літературних мов постсоціалістичного періоду розходяться з безумовним визнанням її наявності. Так, поняття „літературна мова” нерозривно пов'язане з поняттям мовної норми. Норма, підкреслює О.Д. Пономарів, є сукупністю загально визнаних мовних засобів, що вважаються правильними та зразковими на певному історичному етапі. Одним із показників досконалості кожної літературної мови є сталість норм. Цій zasadі не суперечить така риса норми, як історична змінність [3].

Актуальність. Отже, за спостереженням багатьох славістів, літературна мова за останній час зазнала настільки значних змін, що можна вже говорити про її інший функціональний статус: вона різко демократизувалася, звільнилася від жорстоких пуристичних рамок, оновила свій лексичний і фразеологічний склад, інтернаціоналізувалася й динамізувалася. Замість нормативного стандарту, орієнтованого на зразки класичної „соцреалістичної” художньої прози або шаблонного газетного „канцеляриту”, на передній план тепер висувається мова „гласних” ЗМІ, стихія живої мови (жаргони, арго і суржик, вульгаризми), не контрольована цензурою та інститутом редакторів. Показово, що навіть лінгвісти, які нещодавно виступали за сувору орієнтацію на „чистоту і культуру мову”, під тиском сучасної ситуації змушені апелювати до такого лабільного і багате в дечому суб'єктивного критерію, як „мовний смак”, або визнавати виправданість допустимої вульгаризації сучасної літературної норми, але іменувати цей процес швидше лібералізацією, коли „в цілому літературно-мовна норма стає менш визначеною і обов'язковою; літературний стандарт стає менш стандартним” [1]. Таким чином, численність розмовних елементів очевидна. В подібних випадках говорять про демократизацію мови газети, але термін цей надто широкий. Ці зміни можна позначити таким терміном, як інтимізація мови друкованих ЗМІ.

Мета. Постає питання: які саме процеси відбуваються у сучасній українській літературній мові? Відзначалося, демократизація стилістичних норм української літературної мови у суспільстві сприяла втраті ряду її попередніх канонів шляхом відходу від вже сформованого функціонально-стильового та стилістичного узусу. Це відбувається, зокрема, в масовому проникненні, переміщенні стилістично нижчих шарів і стильової тональності мови в комунікативні сфери, які традиційно обслуговувалися мовною стилістикою вищих регістрів: 1) у межах стильового діапазону власне літературної мови – це активізація функціонування елементів розмовного стилю у сферах не тільки художнього, а й офіційно-ділового та наукового стилів, а також розширення наявності загальної стилістичної тональності усної мови у сфері публіцистичного стилю; 2) у межах стильового діапазону національної мови в цілому – це різка активізація вживання в розмовному стилі й у різних жанрах художнього та публіцистичного стилів стилістично зниженої, вульгарної, жаргонної лексики і діалектної мови, просторіч, насамперед українсько-російського суржику. Елементи цих мовних стихій часто переплітаються у рамках одного тексту.

У наш час у зв'язку із скасуванням цензури та орієнтацією суспільства на свободу самовираження відбувається процес відновлення усталеного політичного лексику за рахунок внутрішніх мовних ресурсів. У порівнянні із радянською епохою зараз зняті усі обмеження – як жанрові, так й ідеологічні і вже ніщо не перешкоджає проникненню розмовної (суржику), просторічної, жаргонної лексики, а також вульгаризмів у політичну мову газети (розкрутка політичних діячів, гиркання у Верховній Раді, політична тусовка тощо).

Період до революції та десятиліття після можна з упевненістю назвати „класичним” розквітом „блатного світу”. Злодійське середовище утворилося як хвороба суспільства на зламі двох різних політичних систем. Але у 30-ті роки різко скоротилися запозичення у мову газети жаргонних, просторічних та діалектних слів. Більшість просторіч і жаргонізмів, що вживалися у 20-ті роки, не закріпилися у літературній мові.

Однак вже у 50-60-ті роки знову актуалізується проникнення зниженої лексики у мову газети. Вживання нелітературних висловів та зворотів, що спостерігалось у цей період, не було зумовлене жодними спеціальними цілями стилізації. Проте одною з причин „повернення” зниженої лексики у мову газет була славнозвісна амністія осуджених, коли на волю вийшло кілька сотень тисяч амністованих.

Наприкінці 60-х років настав період застою в усіх галузях життя Радянського Союзу, який не обминув друковані ЗМІ. Подача матеріалів в них відбувалася у піднесено-оптимістичному тоні, з прикрашанням дійсності і приховуванням правди (наприклад: „...під стягом Леніна...”, „...досягли великих успіхів в удосконаленні...”, „...ми будемо соціалізм...”). Тому потреби у використанні зниженої лексики в цей час були обмежені, а лексика використовувалася для опису негативних сторін західної дійсності.

За роки перебудови, метою яких були демократизація суспільства, скасування цензури, зняття суворих стильових норм, розпочалася лібералізація газетної мови, посилилися надходження зниженої лексики у мову преси. Подібні зміни притягували увагу багатьох лінгвістів. Український мовознавець О.О. Тараненко стверджує, що вони були викликані прагненням значної частини як суспільства, так і ЗМІ до більшої простоти свого мовлення [5, с. 35].

В.Г. Костомаров пише: „Характеризуючи сьогоденний стилістичний смак, слід зазначити, що не просто насичення мови сумнівними словами і зворотами малюється його сутністю, але й загальна свобода, не просто зняття заборони, але принциповий допуск будь-яких у даному випадку відповідних засобів виразу у мові газет. Іншими словами, він (тобто смак) характеризується ставкою на змішання, суміщення, зчленування будь-яких одиниць мови, на неоднорідність мовної форми спілкування, на гетерогенність кожного окремого тексту” [1].

Як вважає О.О. Тараненко, для мовного портрету сучасності характерні такі ознаки: а) масове насичення тексту зниженими й субстандартними одиницями як вияв мовної розкутості й бравади; б) стилістика пародіювання, іронічного висміювання (із залученням стилістично знижених мовних одиниць) того, про що досі прийнято було говорити якщо не в шанобливому, то принаймні в стилістично нейтральному тоні [5, с. 37].

Отже, журналісти нерідко для своїх творів обирають насамперед лексику розмовної мови, бо вона має великий потенціал виражальних засобів, дає необхідний експресивний ефект, робить текст конструктивним. У сучасному політичному дискурсі вживаються слова майже з усіх шарів зниженої лексики: жаргонізми (тусовка, розбірки, розкрутка, крутий); арго (пахан, клево, замочити); вульгаризми (морда, пика, чортяка); просторіччя (гиркати, заткнутися, плювати, лаятися, підкинути (у значенні підкинути грошей), мужик, халява, брязкіт (у значенні політичний брязкіт); суржик (партейний, цвітуща жизнь, у курсі дела тощо). Запозичуючи одне слово зниженого характеру, журналіст не просто використовує його як лексичну одиницю, але передає своє ставлення до політичного життя, бо в ньому (слові) вже закладене певне оціночне значення.

Більшу частину зниженої лексики складає група: „жаргонізми, арго і вульгаризми”. У залежності від того, з якого типу групи запозичується слово, визначається мета його вживання у політичному дискурсі. Як відгалуження від загальноновживаної лексики, слова з цієї зниженої групи лексики не мають власної фонетичної та граматичної систем. Їх специфічна лексика часто ґрунтується на загальнонародній мові і відрізняється від неї усіченням чи спотворенням звукового складу слів, своєрідним словотворенням.

Особливості українського суржику невіддільні від історії та сучасного стану української мови в цілому. Це, по-перше, відносно невелика відстань між суржигом і кодифікованою мовою. По-друге, помітна наявність

елементів територіальної диференціації суржику. За результатами досліджень Л. Масенко, понад 90% лексики суржику становлять російські слова в українській фонетичній модифікації, що дає автору підстави вважати суржик – мовною хворобою, що виникає внаслідок прагнення носія української мови, переважно вихідця із села, пристосуватися до російськомовного міста [2].

Висновки. Резюмуючи вищенаведене, відзначимо, що майже всі елементи зниженої лексики: жаргонізми, вульгаризми, арго, просторіччя, суржиконізовані вислови – несуть у своєму лексичному значенні певну, передусім несхвальну, оцінку дії, спрямовану на вплив такого матеріалу на читача. За допомогою таких слів журналіст може відразу висловити своє ставлення, не звертаючись до допоміжних засобів. Заміна знижених слів нейтральними відповідниками призвела би до простої констатації факту. З іншого боку, вживання зниженої лексики у літературній мові розхитує її норми, засмічує і лібералізує її. Разом з тим відбувається дестабілізація та розмивання стилів, що негативно позначається на самій структурі мови, на її стилістичному та лексико-семантичному рівнях.

Література:

1. Костомаров В.Г. Языковой вкус эпохи: из наблюдений над языковой практикой масс-медиа. – М., 1994. – С. 5.
2. Масенко Л. Мова і політика. – К.: Соняшник, 1999. – С. 28.
3. Пономарів О.Д. Стилїстика сучасної української мови. – К.: Либідь, 1993. – С. 19-20.
4. Семчинський С. В. Загальне мовознавство: вид. друге, перероб. і допов. – К.: АТ „ОКО”, 1996. – С.283.
5. Тараненко О.О. Колоквіалізація, субстантизація та вульгаризація як характерні явища стилістики сучасної української мови (з кінця 1980-х рр.) //Мовознавство. – 2002. – №4-5. – С.35.